

12. Krajnjik K. K. Kyj'vs'ke Cerkovno-istorychne ta arheologichne tovarystvo // Lavrs'kyj al'manah: zb. naukovykh prac'. – 2001. – Vyp.4, spечyvp. 1. – 104 s.

13. Lebedyncev P. G. K materyalam dlja istorycheskoj topografii Kieva: Kiev za 60 let pred sym // TKDA. – 1909. – №2. – S.311–336.

14. Olesnyckyj Y. A. Puteshestvie odnogo egyptjanyna v Palestinu, Siriju i Finikiju v XIV v. pred Rozhdestvom Hristovym: Novyj istochnik dlja Biblejskoj geografii // TKDA. – 1876. – №1. – S.452–509.

15. Olesnyckyj Y. A. Svjataja Zemlja: Otchet o komandirovke v Palestinu i priliegajushhie k nej strany, 1873–1874. – T.1: Jerusalem i ego drevnie pamjatniki. – K.: Tip. S. T. Eremeeva, 1875. – 556 s.; T.2: Zamechatel'nejsie po drevnim pamjatnikam mesta Iudeji, Samariji, Galileji verhnej i nizhnej, Finikiji i Livanskoj oblasti. – K.: Tip. V. Davydchenko, 1878. – 658 s.

16. Ohrimenko G. V. Naukovi poshuky profesoriv ta studentiv Kyj'vs'koj duhovnoi' akademii' u sferi cerkovno-religijnoi' istorii // Naukovi zapysky. Serija «Istorichne religijeznavstvo». – Ostrog: Vyd. NU «Ostroz'ka akademija», 2012. – Vyp.7. – S.195–203.

17. [Petrov N. I.]. Belorussija i Litva: Istoricheskie sud'by Severo-Zapadnogo kraja / izdano P. N. Batjushkovym; s odnoj hromolitografijej, 99 gravjurami i kartoj. – SPb.: Tip. Tov-va «Obshhestvennaja Pol'za», 1890. – XXIV+376+183 s.

18. [Petrov N. I.]. Bessarabija. Istoricheskoe opisanie / Posmertnyj vypusk istoricheskikh izdanij P. N. Batjushkova; s 3 fototipijami i 53 gravjurami i kartoj. – SPb.: Tip. Tov-va «Obshhestvennaja Pol'za», 1892. – 45+177+97 s.

19. [Petrov N. I.]. Volyn': Istoricheskie sud'by Juzo-Zapadnogo kraja / izdano P. N. Batjushkovym; s 2 hromolitografijami i 69 gravjurami. – SPb.: Tip. Tov-va «Obshhestvennaja Pol'za», 1888. – [5]+XV+288+128 s.

20. Petrov N. I. Istoriko-topograficheskie ocherki drevnego Kieva (S planom drevnego Kieva 1638 g.). – K.: Tip. Imp. Un-ta Sv. Vladimira, 1897. – 267 s.

21. Petrov N. I. Opyt restavracii plana Kieva v «Teraturgime» A. Kal'nofyjskogo 1638 goda: s tablicej risunkov // Izvestija Otdelenija russkogo jazyka i slovesnosti Rossijskoj Akademii nauk. – 1918. – T. XXIII. – Kn. I. – S.200–223.

22. [Petrov N. I.]. Podolie. Istoricheskoe opisanie / izdano P. N. Batjushkovym; s odnoj hromolitografijej, 2 fototipijami, 46 gravjurami i 2 kartami. – SPb.: Tip. Tov-va «Obshhestvennaja Pol'za», 1891. – XXX+264+99 s.

23. Petrov N. I. K istoriji kolonizaciji Slobodskoj Ukrajiny // Kievskaja starina. – 1888. – T.21. – №4. – Otd.1. – S.23–51; №6. – Otd.1. – S.314–340.

24. Petrov N. I. K istoricheskoj topografiji Pecherska i Klova // Kievskaja starina. – 1896. – T.53. – №4. – S.17–22.

25. [Petrov N. I.]. Holmskaja Rus'. Istoricheskije sud'by Russkogo Zabuzh'ja / izdano P. N. Batjushkovym; s 2 hromolitografijami, 45 gravjurami i kartoj. – SPb.: Tip. Tov-va «Obshhestvennaja Pol'za», 1887. – XVI+216+62 s.

26. Pinkevich S. Topografija nyneshnej Kievskoj eparhiji v XVII veke po Andreju Cellariju / S. Pinkevich // TKDA. – 1877. – №11. – S.412–456; №12. – S.646–737.

27. Popel'nyc'ka O. Plan Kyjeva 1638 r. jak dzherelo z istorychnoi' topografii' // Special'ni istorychni dyscypliny: pytanja teorii' ta metodyky. – K., 2005. – №12. – S.328–342.

28. Suhova N. Ju. Uchenye rossijskikh duhovnykh akademij i Svjataja zemlja (XIX – nachalo XX v.) // Vestnik pravoslavnogo Svjato-Tihonovskogo humanitarnogo universiteta. Serija 2: Istorija. Istorija Russkoj Pravoslavnoj Cerkvi. – 2012. – Vyp.48. – S.25–38.

29. [Ternovskij F. A.]. Otdel II. Izvestija ochevidcev, sovremennikov i inostrannykh pisatelej // Sbornik materialov dlja istoricheskoj topografii Kieva i ego okrestnostej. – K.: Izd. Vremennoj Komissii dlja razbora drevnih aktov pri Kievskom, Podol'skom i Volynskom general-gubernatore, 1874. – S.1–179.

30. Trubchaninov S. Vlijanie arheologii na razvitie istoricheskoj geografii kak nauki i uchebnoj discipliny v seredine XIX – nachale XX v. // Studia Warmińskie. – Olstyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 2015. – S.315–326.

31. Ul'janovs'kyj V. I. Dvichi profesor. Stepan Golubjev v universytets'komu ta akademichnomu kontekstah. – K.: Feniks, 2007. – 360 s.

32. Ul'janovs'kyj V., Panchuk O. Mykola Petrov: portret u chasovij perspektyvi ta riznyh inter'jerah // Petrov Mykola. Skryzhal pam'jati. – K.: Lybid', 2003. – S.5–67.

33. Shyp N. A. Kyj'vs'ka duhovna akademija v kul'turno-osvitjans'komu prostori Ukrainy (1818–1919). – K.: Feniks, 2010. – 436 s.

Trubchaninov S. V., Ph.D. in History, Assistant of professor, Doctoral student of Department of history of Ukraine the Ivan Ohiyenko Kamianets-Podilskyi National University (Ukraine, Kamianets-Podilskyi), trubtschaninov@gmail.com

Historical and geographical researches of scientists of the Kyiv Theological Academy (the last third of XIX – the beginning of XX cent)

The Kyiv Theological Academy (further – the KTA) was known as an authoritative establishment of higher education of the Orthodox Church during the whole period of its existence (1819–1919). A well-known church and historical school was formed here. However the activity of the teaching staff of the KTA in the branch of Historical Geography has not become a subject of a special investigation yet. The given report purposes on clarifying of contribution of the scientists of the KTA into development of Historical Geography in the last third of XIX – the beginning of XX cent.

Scientists of the KTA worked fruitfully in different genres of the historical and geographical researches in the last third of XIX – at the beginning of XX cent. Y. Olesnytsky was the most known expert on Biblical Archeology in the Russian Empire. First time he was sent to the Holy Land in 1873. Y. Olesnytsky managed to be in the Holy Land three more times – in 1886, 1889, 1891. A course of Biblical Archaeology became the crown of a scientific and pedagogical creativity of Y. Olesnytsky. The greatest experts of the historical typography of ancient Kyiv were professors of the KTA M. Petrov and S. Golubev. Work of M. Petrov «The historical and typographical sketches of ancient Kyiv» was considered to be the main reference book on questions about the historical typography of Kyiv for a long time.

Keywords: the Kyiv Theological Academy, Historical Geography, historical-geographical sketches, N. Petrov.

Трубчанинов С. В., кандидат исторических наук, доцент, докторант кафедры истории Украины, Каменец–Подольский национальный университет им. Ивана Огиенко (Украина, Каменец–Подольский), trubtschaninov@gmail.com

Историко-географические исследования ученых Киевской духовной академии (последняя треть XIX – начало XX в.)

Киевская духовная академия (далее – КДА) в течение всего времени своего существования (1819–1919) была авторитетным высшим учебным заведением. Здесь сформировалась известная церковно-историческая школа. Ее функционирование касаются работы В. Ульяновского, М. Бухальской, К. Крайнего, С. Головащенко, Н. Шип, А. Конька. Однако деятельность ученых КДА в области исторической географии еще не стала предметом специального исследования. Данное сообщение имеет целью выяснение вклада ученых КДА в развитие исторической географии в последней трети XIX – начале XX в.

Ученые плодотворно работали в разных жанрах историко-географических исследований. Например, Я. Олесницкий был самым известным специалистом по библейской археологии в Российской империи. Я. Олесницкому удалось побывать в Святой Земле четыре раза. Венцом его научного и педагогического творчества стал курс библейской археологии. Крупнейшими знатоками исторической топографии древнего Киева были профессора Н. Петров и С. Голубев. Работа Н. Петрова «Историко-топографические очерки древнего Киева» долгое время считалась главным справочником по вопросам исторической топографии Киева. На серьезном и тщательном изучении летописей и актов документов XVI–XVIII вв. основываются труды С. Голубева.

Ключевые слова: Киевская духовная академия, историческая география, историко-топографические очерки, Н. Петров.

УДК 94(477)«18/XIX»(045)

Васильчук В. М., доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України і туризму, Київський національний лінгвістичний університет (Україна, Київ), vladimir_vasyl@ukr.net

Господарсько-економічний розвиток життя німецьких поселенців в Україні в другій половині XIX – на початку XX ст.

Відрізняючи господарсько-економічний розвиток життя німецьких поселенців в Україні в другій половині XIX – на початку XX ст. З'ясовано причини переселення німців на українські землі. Проаналізовано основні напрями діяльності та загальний рівень розвитку німецьких господарств. Показано, що друга половина XIX – початок XX ст. стали періодом пристосування німецьких колоністів до умов життя й господарювання на українських землях. Зазначається, що, в цілому їм вдалося налагодити ефективну діяльність, яка створила значний вплив на соціально-економічний розвиток України. У сфері сільського господарства колоністи успішно поєднували європейський досвід із місцевими землеробськими традиціями, максимально використовували унікальні

природно-кліматичні умови та ресурсний потенціал України. Підкреслено, що перша світова війна та репресивні заходи царизму проти колоністів завдали значної шкоди не тільки їхнім поселенням, а й усій економіці України.

Ключові слова: поселенці-власники, сільське господарство, іноземна колонізація, аграрні відносини.

Історія перших німецьких переселенців на теренах України вже не перший рік привертає увагу багатьох політиків, письменників, науковців. Теоретичної цінності, дослідження німецької колонізації на території нашої країни як складової спільної українсько-німецької історії сприяє певною мірою гармонізації міждержавних стосунків між Україною та Німеччиною. Сучасні наукові розробки про історичний розвиток національних меншин на українській території в контексті загальноєвропейських історичних процесів демонструють міжнародній спільноті європейсько-інтеграційну орієнтацію українських науковців.

Питаннями господарсько-економічного розвитку життя німецьких поселенців в Україні в другій половині XIX – на початку XX ст. займалися О. Клаус, К. Ліндемана, Я. Штахта [1]. Полярну точку зору відносно внеску німецьких колоністів у господарсько-економічний розвиток країни проголошували С. Шелухін [15] й О. Веліцин [3]. Останній досить негативно ставився до появи німців на теренах імперії, характеризуючи цей процес, як експансивний.

Вагомим є доробок науковців сучасного періоду у вивченні становища німецьких поселенців: І. Кулинич, Н. Кривець, С. Бобилевої [4]. Але питання господарського життя німецьких поселенців, економічний розвиток колоній (господарств) України вивчені ще недостатньо.

Метою даної статті є висвітлити діяльність німецьких поселенців у галузі сільського господарства, проаналізувати основні напрями і загальний рівень розвитку німецьких поселень.

У другій половині XVIII ст. на історичній арені з'явилася імператриця Катерина II, яка добре розуміла необхідність заселення необжитих степів півдня України. Як представниця абсолютної монархії, зонайперше вона поставила питання про ліквідацію Запорізької Січі, яка не вписувалася в її плани створення великої Російської імперії. Однією із причин, які спонукали її до такого кроку, була необхідність розвитку південноукраїнських територій, що дозволило б укріпити південні кордони у військово-політичному відношенні. 4 грудня 1762 р. Катерина II видала маніфест про запрошення іноземних колоністів в Росію, що й поклато початок процесу масової німецької колонізації України. Німецькій колонізації України сприяла і внутрішня політика самої Німеччини. Серед причин, які штовхали німців переселятися до України, були: роз'єднаність німецьких територій, тяжкі податки, свавілля великих земельних магнатів, часті неврожаї, релігійні переслідування.

Німці по приїзду на нові землі, облаштовували особливі поселення – колонії, відмінні від традиційних українських сіл. Більшість колоній являли собою розкидані на значній відстані один від одного двори, навколо яких розміщувалась вироблена господарями з-під лісу земля. Замість вулиць двори з'єднувались доріжками між окремими садибами [11, с. 299]. Уряд розселяв прибуле населення і відводив останнім нові землі на пільгових умовах. Виникали великі фермерські господарства (Й. Корніса, Фальц-Фейнів та ін.), де застосовувались найбільш передові на той час методи господарювання,

випасались великі отари овець. Наприклад, колоніст Я. Бішлер мав у Херсонському повіті чотири земельні володіння загальною площею 1072 дес. Але було чимало й протилежних випадків, коли великі сім'ї колоністів мали незначні ділянки, які не дозволяли їм не те що ефективно господарювати, а навіть прогодуватися. Так, у с. Хлібному Богданівської волості Бердянського повіту Таврійської губернії сім'я колоніста М. Фрідзена, що складалася з 11 осіб – трьох синів, чотирьох дочок та чотирьох онуків – володіла на подвірному праві земельною ділянкою розміром усього в 1200 кв. сажнів [10].

Поселенці-меноніти дуже працьовиті, любили порядок, вели тверезе життя. Вони дуже цінували грамотність, вважаючи її «найважливішою потребою суспільства». Це відмітив, саме через їх вдалу економічну діяльність Олександр І. У 1825 р. він відвідав їх колонії на Молочних водах і охарактеризував їх як «добрих людей» [9, с. 9]. Нажаль після реформ другої половини XIX ст. загострення земельної проблеми до менонітів почалося формуватися негативне ставлення. Скасування кріпацтва і спроба зрівняння станів загострили в суспільстві майнові проблеми.

Чималий внесок у різні сфери економіки – сільське господарство, ремесло, торгівлю, промислове виробництво – зробили німецькі поселенці центральних, північних і західних губерній України. У гуттерських колоніях Вишеньки і Радичів Кролевецького повіту Чернігівської губернії на початку XIX ст. активно розвивалося землеробство, тваринництво, сільські промисли й ремесла. Радичівці мали млин та дві гуральні, які виробляли щорічно 5 тис. відер горілки. Проте згодом через внутрішні економічні та релігійні суперечки ці общини розпалися, мешканці розсіялись по Півдню України, а дехто навіть емігрував до Південної Америки. Особливих господарських успіхів досягла Біловезька колонія Борзненського повіту, в якій проживали 157 родин у складі 1016 осіб (521 чоловік і 495 жінок). На колоніста в середньому припадало 4,9 дес. землі. Висаджували на великих площах картоплю. Посіви зернових виділялися доглянутістю і давали високі врожаї. Крім цього, вирощувалось близько 12 тис. тутових дерев, розвивалося шовківництво. Розводили на продаж породистих коней, худобу, свиней [5, с. 63].

Масове заселення Волині німецькими переселенцями відбулося в другій половині XIX ст. Їхні господарства відзначалися високою продуктивністю. Переважна частина німецького населення користувалася землею на правах оренди і лише 22% колоністів мали власні наділи. Кожна родина могла орендувати таку кількість землі, яку здатна була обробити. Здебільшого земельні ділянки мали розмір до 15 десятин [9, арк. 2–5]. Але траплялися випадки, коли колоністи змушені були обмежувати себе, користуючись 5 – 9 десятинами. Саме у таких кордонах коливалось землеволодіння в колонії Забузькі Голендри [4, с. 31]. У кінці XIX ст. в чотирьох із 18 повітів Волинської губернії – Житомирському, Новоград-Волинському, Ровенському та Луцькому – землеволодіння іноземців (як підданих Німеччини, так і тих, що прийняли російське громадянство) було найбільшим і становило відповідно 23,08%; 21,17; 10,71 та 15,44%. У Володимир-Волинському, Дубенському, Ковельському, Острозькому та Заславському повітах частка землеволодіння цих категорій населення була значно нижче (відповідно 9,77%;

8,14; 3,22; 2,55 та 1,79%), а в Кременецькому, Овруцькому і Старокостянтинівському повітах зовсім незначною. У цілому землеволодіння іноземних підданих та російських громадян іноземного походження становило на Волині майже 10% загальної площі земель губернії [6, с. 180]. Німці виявляли методичність, раціоналізм, побутову охайність. Земельні наділи влаштувалися так, щоб у них був і город, і сінокіс, і вигін, і лісова ділянка. Значні масиви землі вперше були введені у господарський обіг саме завдяки невтомній праці колоністів.

Орендні відносини колоністів з місцевими поміщиками часто залишалися юридично неврегульованими, через що нерідко виникали суперечки, які доводилось розв'язувати навіть і в судовому порядку. Особливо багато таких ситуацій стало виникати після прийняття 27 грудня 1884 р. урядового закону про скорочення термінів орендних угод із 30 років до 12. По закінченні строку поміщики намагалися підняти орендну плату, посилаючись, як правило, на підвищення вартості землі або загальне зростання цін. Колоністи ж, які брали в оренду раніш не оброблювані землі, протестували проти такого свавілля. При відмові у продовженні орендної угоди, не маючи шансів отримати компенсацію за зведені будівлі, переселенці вдавалися навіть до спалення господарств. Саме на такий крок у 1886 р. довелося відважитися німецьким переселенцям с. Шеплі Луцького повіту [13, арк. 1]. В одній із колоній Романівської волості Новоград-Волинського повіту поміщик Мезенцев, порушуючи угоду, намагався виселити 57 родин колоністів. Виник серйозний конфлікт, який вдалося владнати тільки через суд [14, арк. 7].

Земельні угіддя використовувались волинськими колоністами для ведення землеробства і тваринництва, однак сільськогосподарську продукцію не стільки продавали, скільки споживали самі. Застосовувалась трипільна система землеробства. Разом з яровими хлібами висівалася конюшина для випасання худоби. Вирощувалась пшениця, ячмінь, овес, просо, картопля, квасоля. Але переважна частина орної землі відводилася саме під жито і пшеницю. Високопродуктивна техніка та раціональний розподіл праці між членами родини дозволяли колоністам обходитись без використання найманої праці. Лише великі землевласники інколи вдавалися до найму робітників, але виключно з числа своїх співвітчизників.

Вагомю була роль німців у лісопереробній промисловості. У тих випадках, коли ліс вирубали спеціально для заготівлі [14, с. 42]. У 1882 р. ліс навколо колонії Кенеберг Дубенського повіту був придбаний колоністом В. Кене з метою вибіркової вирубки. Було зведено лісопильний завод; до нього проклали залізницю, яка сполучувала підприємство із станцією Камениця Радзівилівської гілки. Окрім цього, збудували 150 хат для працівників заводу, контору, школу, молитовний будинок і лікарню [14, арк. 257].

Переважна частина сукноробних фабрик губернії належала німцям. Суконне виробництво колонії Велика Вовненна поблизу Рожищ, засноване Ю. Ройном, було одним з найпотужніших підприємств регіону [14, арк. 4].

Маючи високопродуктивні господарства і залишаючись стабільно платоспроможними товаровиробниками та споживачами, німецькі колоністи Волині не тільки забезпечували собі більш високий порівняно з іншими

верствами рівень життя, а й вносили значні суми до бюджету губернії.

Чималу роль відігравали німецькі поселенці у господарському житті Київської губернії. В її 12 повітах колоністам – як підданам Німеччини, так і тим, хто прийняв російське громадянство, – належало 33 552 десятини, тобто 0,72% усіх земель Київщини [6, с. 181]. У Подільській губернії німці володіли 24 920 десятинами (0,65% загальної площі земельних володінь) [6, с. 185]. Особливого поширення тут набула оренда землі під плантації цукрових буряків. Деякі німецькі фірми, враховуючи родючість місцевих ґрунтів і сприятливий клімат, купували великі масиви землі, на яких займалися вирощуванням насіння з моток закордонних сортів. Одержане насіння вивозили до Німеччини, продавали українським господарствам. У Києві діяла представницька фірма, яка мала свої філії в багатьох регіонах України і підтримувала зв'язки з цукровими заводами. Реалізацією насіння цукрового буряка особливо активно займався торговий дім «Раббетге і Гізеке», який мав своє представництво у Вінниці. Щороку фірма вирощувала в Україні понад мільйон пудів насіння цієї важливої технічної культури.

На Волині, Поділлі, в Київській, Полтавській, Чернігівській губерніях велика кількість німецьких підприємців володіли лісопильними заводами, в які вкладали значні капітали.

Упродовж 1887–1892 рр. російський імператор Олександр III підписував низку документів, які обмежували права німецьких колоністів. Зокрема, указ від 12 жовтня 1887 р. забороняв переселенцям купувати нерухоме майно поза межами визначених 22 західних губерній. У спеціальній доповіді Миколи II від 1896 р. «Про заходи щодо припинення напливу іноземних (особливо німецьких) переселенців у Волинську губернію» зазначалося, що прийняття згаданих законодавчих актів «з одного боку припинило розвиток власне іноземного землеволодіння, а з іншого – різко змінило минуле пільгове становище іноземних колоністів..., підпорядкувавши їх загальній системі місцевого управління, і зобов'язало до відбування всіх повинностей нарівні із селянами». Констатувалося, що масовий виїзд колоністів і неможливість ліквідувати нестачу робочих рук призвів до зникнення цілих сіл-колоній, значного зменшення прибутків місцевих поміщиків [13, арк. 15–16].

Під час Першої світової війни німецькі колоністи опинилися у дуже скрутному економічному й соціально-політичному становищі. Царський уряд та й сам Микола II вважали, що переселенці, навіть ті, які прийняли російське підданство, все одно залишаються співвітчизникам ворога, а тому можуть передавати йому інформацію про російські збройні сили, стратегічні об'єкти, чинити диверсії тощо.

2 лютого і 13 грудня 1915 р. були видані два укази царського уряду, які скасовували або істотно урізали земельні права іноземних громадян в Росії [6, с. 110–111].

1 червня 1916 р. Микола II підписав Положення «Про Особливий Комітет по боротьбі з німецьким засиллям». Орган створювався для «об'єднання, узгодження та керівного спрямування урядових і громадських закладів та посадових осіб по реалізації як діючих, так і тих, що будуть прийняті, законів і розпоряджень Уряду, які обмежують права ворожих підданих і вихідців, а також для вироблення пропозицій щодо заходів по звільненню

країни від німецького впливу в усіх сферах народного життя Держави Російської» [1, с. 45]. Саме цьому органу відводилась головна роль у справі реалізації «особливого» ставлення держави до німецьких поселенців, саме він відповідав за виконання указів царя та уряду з цих питань.

Особливий Комітет став однією з реакційних сил, що повела наступ на законні права колоністів. До листопада 1916 р. сюди надійшло 630 клопотань від окремих переселенців про виключення їх із списків про накладання секвестру на їхні землі: 613 прохань були відхилені і лише 17 визнані такими, що заслуговують на увагу. Особливо жорстко й рішуче секвестрування проводилось у Таврійській, Херсонській, Катеринославській та Волинській губерніях. Фактично землі відбирались у тих колоністів, що вже давно і міцно осіли в Україні, добре налагодили свій побут, успішно господарювали і вважали цей край своєю новою батьківщиною.

Справжнім лихом для колоністів стало примусове виселення їх із зони бойових дій до Сибіру й Середньої Азії. Насильницька масова депортація розпочалася влітку 1915 р., коли німецькі війська підійшли до Волині, і царським урядом був виданий спеціальний указ про евакуацію. Спочатку виключення робилося для тих, хто прийняв православ'я та русифікувався, а також для жінок і дітей тих осіб німецького походження, що служили в російській армії. Переселення здійснювалось жорстко й енергійно, так що колоністи не мали можливості врегулювати свої майнові проблеми. Нажите добро доводилось кидати напризволяще. Лише незначній частині поселенців вдалося за низькими цінами продати майно і землю українським селянам або євреям. Дехто, сподіваючись невдовзі повернутися, передавав своє господарство у тимчасове користування.

Переїзд до нових місць проживання виявився для багатьох німців тяжким випробуванням. Тих, хто зволював із прибуттям на пересильні пункти, карали побиттям батогами. Добиратись до залізничних станцій нерідко доводилось самостійно, інколи за 400 – 600 верст. Волинські німці діставались возами аж до Конотопа і Києва. Один із переселенців, колоніст с. Анетта Дубнівського повіту пригадував: «Старі й малі у супроводі поліції були відправлені на санях і підводах у Новоград–Волинський. Завантажили в товарні вагони. Так розпочалась для них поїздка до Сибіру. У холодних як лід вагонах не було ні нар, ні грубок. Люди сиділи тісним колом і грілися. Поїздка тривала 12 днів і ночей. Двері вагона кожного ранку відкривали і вносили померлих. Після цього подорож продовжувалась...» [1, с. 113].

Опинившись у російській глибинці, німецькі колоністи мусили освоювати новий спосіб життя, налагоджувати стосунки з людьми різних національностей: росіянами, башкирами, киргизами, мордвинами. Заново доводилось будувати житло, облаштовувати побут, організувати навчання дітей. Працювали тяжко. Місцева влада мало дбала про умови життя і праці депортованих. З часом турботу про них почали брати на себе благодійні організації та приватні особи. Держава не визнала за такими німцями статус переселенців, і вони прирівнювались до біженців. Значну підтримку їм надавала православна церква, яка закликала своїх прихожан проявити милосердя до прибулих. Грошова допомога, яка виділялася урядом, часто «перерозподілялася» на місцях не на користь переселенців. Створювані у містах і селах комітети

у справах біженців, зловживаючи своїм становищем, нерідко привласнювали значні суми грошей. Лише на початку 1916 р. уряд своїм циркуляром зрівняв німців у правах на одержання допомоги з іншими категоріями переселенців. Колоністи намагалися створити власні громадські формування взаємодопомоги. Так, у 1917 р. німці Середнього Поволжя організували Союз німецьких поселенців.

Після закінчення Першої світової війни лише незначна частина депортованих німців забажала і знайшла можливість повернутися в Україну.

Під час війни невелика кількість колоністів була вивезена німецькими військами до Східної Пруссії. Німецьке керівництво створило також спеціальну комісію з питань повернення депортованих у Росію волинських німців [3, с. 69]. У доповідній записці від 22 червня 1916 р. Волинський губернатор сповіщав про кількість висланих за межі губернії німців: у червні 1915 р. – 67 367 чол., у жовтні – листопаді – 6 409, грудні – 8 000, за перше півріччя 1916 р. – 34 116 чол. Усього з початку 1915 р. з Волині було виселено 115 889 німецьких колоністів [6, с. 179].

За розпорядженням Київського губернатора з Київщини було вигнано 10 тис. німецьких поселенців [7, с. 20]. За його ж вказівкою була створена спеціальна комісія для обстеження заводів та іншої нерухомості, до якої були причетні німецькі підприємці. У березні 1916 р. комісія секвеструвала 11 торгово–промислових об'єктів, власниками яких були німці.

Таким чином, друга половина XIX – початок XX ст. стали періодом пристосування німецьких колоністів до умов життя й господарювання на українських землях. У цілому їм вдалося налагодити ефективну діяльність, яка створила значний вплив на соціально–економічний розвиток України. У сфері сільського господарства колоністи успішно поєднували європейський досвід із місцевими землеробськими традиціями, максимально використовували унікальні природно–кліматичні умови та ресурсний потенціал України. Застосовували ними прогресивні форми й методи господарювання позитивно впливали на розвиток товарного виробництва, сприяли утвердженню капіталістичних відносин у сільському господарстві й промисловості. Але, перша світова війна та репресивні заходи царизму проти колоністів завдали значної шкоди не тільки їхнім поселенням, а й усій економіці України.

Список використаних джерел

1. Ауман В. А., Чеботарева В. Г. История российских немцев в документах (1763–1992 гг.). – М.: Российский экономический журнал, 1993. – 445 с.
2. Велицин А. А. Немцы в России. Очерк исторического развития и настоящего положения немецких колоний на юге и на востоке России / Велицин А. А. – СПб.: Общественная польза, 1893. – 280 с.
3. Гизбрехт В. Ссылка волинских немцев в 1915–1916 годах // Родина Волинь: Статьи и воспоминания о жизни и деятельности немцев на территории современных Житомирской, Ровенской и Волинской областей Украины / Сост. Н. Арндт. – 1998. – С. 69.
4. Державний архів Житомирської області. – Ф.58. – Оп.1. – Спр.1050.
5. Клаус А. А. Наши колонии. Опыты и материалы по истории и статистике иностранной колонизации в России. – СПб.: В. Нусвальд, 1869. – 456 с.; Штах Я. Очерки из истории и современной жизни южнорусских колонистов [Текст] / Я. Штах. – М., 1916. – 266 с.
6. Кулинич І. М., Кривець Н. В. Нариси з історії німецьких колоній в Україні. – К.: Інститут історії України НАН України, 1995. – 272 с.

7. Линдеман К. Э. Прекращение землевладения и землепользования поселян собственников: Указы 2 февраля и 13 декабря 1915 года и 10, 15 июля и 19 августа 1916 года и их влияние на экономическое состояние Южной России / сост. К. Э. Линдеман. – М., 1917. – 384 с.

8. Обзор Волынской губернии за 1913 год. – Житомир, 1914.

9. О последней бытности блаженной памяти Государя Императора Александра I, Таврической губернии, мелитопольского уезда в Молочанских меннонитских колониях. – СПб.: Типография Карла Крайя, 1627. – 28 с.

10. Очерки истории немцев и менонитов Юга Украины (конец XVIII – первая половина XIX в.) / Под ред. Бобылевой С., Бочарова Н., Безносова О. и др.: Институт украинско-германских исторических исследований Днепропетровского государственного университета. – Днепропетровск: Арт-Пресс, 1999. – 231 с.

11. Труды этнографическо-статистической экспедиции в западно-Русский край, снаряженной императорским русским географическим обществом. Юго-Западный отдел: Материалы и исслед., собр. П. П. Чубинским. – Т.7. – СПб., 1872. – 606 с.

12. Центральний державний історичний архів України в м. Києві. – Ф.442. – Оп.617. – Спр.114.

13. Там само. – Ф.317. – Оп.1. – Спр.1958.

14. Там само. – Ф.442. – Оп.618. – Спр.261. – Арк.130; Оп.532. – Спр.222. – Арк.257.

15. Шелухин С. П. Немецкая колонизация на Юге России / С. П. Шелухин. – Од.: издание акционерного Южно-русского общества печатного дела, 1915. – 83 с.

16. Cichocka-Petryzcka Z. Zywiec niemiecki na Wolyniu. – Warszawa, 1933. – S.31.

References

1. Auman V. A., Chebotareva V. G. Istorija rossijskijh nemcev v dokumentah (1763–1992 gg.). – М.: Rossijskij jekonomicheskij zhurnal, 1993. – 445 s.

2. Velicin A. A. Nemcy v Rossii. Oчерk istoricheskogo razvitija i nastojashhego polozhenija nemckih kolonij na jугe i na vostoке Rossii / Velicin A. A. – SPb.: Obshhestvennaja pol'za, 1893. – 280 s.

3. Gizbreht V. Ssyla volynskijh nemcev v 1915–1916 godah // Rodina Volyn': Stat'i i vospominanija o zhizni i dejatel'nosti nemcev na territorii sovremennyh Zhitomirskoj, Rovenskoj i Volynskoj oblastej Ukrainy / Sost. N. Arndt. – 1998. – S.69.

4. Derzhavnyj arhiv Zhytomyr's'koi' oblasti. – F.58. – Op.1. – Spr.1050.

5. Klaus A. A. Nashi kolonii. Opyty i materialy po istorii i statistike inostrannoj kolonizacii v Rossii. – SPb.: V. Nusval'd, 1869. – 456 s.; Shtah Ja. Oчерki iz istorii i sovremennoj zhizni juzhnorusskijh kolonistov [Tekst] / Ja. Shtah. – М., 1916. – 266 s.

6. Kulynych I. M., Kryvec' N. V. Narisy z istorii' nimec'kyh kolonij v Ukraї'ni. – К.: Instytut istorii' Ukraї'ny NAN Ukraї'ny, 1995. – 272 s.

7. Lindeman K. Je. Prekrashhenie zemlevladienija i zemlepol'zovanija poseljan sobstvennikov: Ukazy 2 fevralja i 13 dekabrja 1915 goda i 10, 15 ijulja i 19 avgusta 1916 goda i ih vlijanie na jekonomicheskoe sostojanie Juzhnoj Rossii / sost. K. Je. Lindeman. – М., 1917. – 384 s.

8. Obzor Volynskoj gubernii za 1913 god. – Zhitomir, 1914.

9. O poslednej bytnosti blazhennoj pamjati Gosudarja Imperatora Aleksandra I, Tavricheskoj gubernii, melitopol'skogo uezda v Molochanskijh mennonistskijh kolonijah. – SPb.: Tipografija Karla Krajjja, 1627. – 28 s.

10. Oчерki istorii nemcev i menonitov Juga Ukrainy (konec XVIII – pervaja polovina XIX v.) / Pod red. Bobilevoj S., Bocharova N., Beznosova O. i dr.: Institut ukrainsko-germanskih istoricheskijh issledovanij Dnepropetrovskogo gosudarstvennogo universiteta. – Dnepropetrovsk: Art-Press, 1999. – 231 s.

11. Trudy jetnograficheskо-statisticheskоj jekspedicii v zapadno-Russkij kraj, snarjazhennoj imperatorskim russkim geograficheskim obshhestvom. Jugo-Zapadnyj otdel: Materialy i issled., sobr. P. P. Chubinskim. – Т.7. – SPb., 1872. – 606 s.

12. Central'nyj derzhavnyj istorychnyj arhiv Ukraї'ny v m. Kyjevi. – F.442. – Op.617. – Spr.114.

13. Там само. – F.317. – Оп.1. – Спр.1958.

14. Там само. – F.442. – Оп.618. – Спр.261. – Арк.130; Оп.532. – Спр.222. – Арк.257.

15. Sheluhin S. P. Nemeckaja kolonizacija na Juge Rossii / S. P. Sheluhin. – Од.: izdanie akcionernogo Juzhno-russkogo obshhestva pechatnogo dela, 1915. – 83 s.

16. Cichocka-Petryzcka Z. Zywiec niemiecki na Wolyniu. – Warszawa, 1933. – S.31.

Vasylchuk V. M., doctor of historical sciences, professor, professor of department of History of Ukraine and tourism, Kyiv National Linguistic University (Ukraine, Kyiv), vladimir_vasyl@ukr.net

Domestic–economic development of life of German settlers in Ukraine in the second half of XIX – in beginning of XX of century

In this publication economic development of life of the German settlers is represented in Ukraine in the second half of XIX – at the beginning XX of century. Reasons of migration of Germans are found out on Ukrainian earth. Basic directions of activity and general level of development of the German economies are analyzed. It is shown that the second half of XIX is beginning of XX of century became the period of adaptation of the German colonists to the terms of life and ménage on Ukrainian earth. Marked that, on the whole they succeeded to put right effective activity that created considerable influence on socio-economic development of Ukraine. In the field of agriculture colonists successfully combined European experience with local agricultural traditions, maximally used unique natural and climatic terms and resource potential of Ukraine. Underline, that the First World War and repressive measures of czarism against colonists inflicted considerable harm to not only their settlements but also all economy on Ukraine.

Keywords: settlers–owners, agriculture, international colonization, agricultural relations.

Vasylchuk V. M., доктор исторических наук, профессор, профессор кафедры истории Украины и туризмозведения, Киевский национальный лингвистический университет (Украина, Киев), vladimir_vasyl@ukr.net

Хозяйственно–экономическое развитие жизни немецких поселенцев в Украине во второй половине XIX – в начале XX вв.

Отражено хозяйственно–экономическое развитие жизни немецких поселенцев в Украине во второй половине XIX – в начале XX ст. Выявлены причины переселения немцев на украинские земли. Проанализировано основные направления деятельности и общий уровень развития немецких хозяйств. Показано, что вторая половина XIX – начало XX ст. стали периодом приспособления немецких колонистов к условиям жизни и ведения хозяйства на украинских землях. Отмечается что, в целом им удалось наладить эффективную деятельность, которая создала значительное влияние на социально–экономическое развитие Украины. В сфере сельского хозяйства колонисты успешно сочетали европейский опыт с местными земледельческими традициями, максимально использовали уникальные природно–климатические условия и ресурсный потенциал Украины. Подчеркнуто, что первая мировая война и репрессивные мероприятия царизма против колонистов нанесли значительный вред не только их поселениям, но и всей экономике Украины.

Ключевые слова: поселенцы–собственники, сельское хозяйство, иностранная колонизация, аграрные отношения.

* * *

УДК 94(477–25):070«1905/1907»

Левчук О. В.,
аспірантка, Київський національний університет
ім. Тараса Шевченка (Україна, Київ),
olenka27269@ukr.net

ТЕНДЕНЦІЇ ФУНКЦІОНУВАННЯ ГАЗЕТНОЇ ПЕРІОДИКИ КИЄВА НА ТЛІ РЕВОЛЮЦІЙНОГО ПІДНЕСЕННЯ 1905–1907 РР.

Розглянуто процес становлення та особливості функціонування газетної періодики Києва на тлі революційних подій 1905–1907 рр. Проаналізовано суспільно–політичні, економічні та соціокультурні фактори розвитку друкованої продукції губерньського центру. На основі архівних матеріалів, мемуарної літератури та бібліографічних покажчиків автором розкрито мовний, проблемно–тематичний та кількісний діапазон київських газет досліджуваного періоду; висвітлено проблему цензурного контролю за виданнями різного ідейного спрямування.

Ключові слова: газети Києва, періодична преса, цензура, революція 1905–1907 рр.

У процесі дослідження регіональної історії значний джерельний потенціал має періодика, яка, на відміну від документів офіційного характеру, дозволяє вивчати внутрішнє життя окремого населеного пункту не загалом, а у його специфічних проявах, з огляду на становище різних гендерно–вікових груп та соціальних прошарків. Газетні публікації дають змогу, максимально наблизившись